

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Тищенко Катерина Олександрівна

УДК: 81'373. 7=512.161

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ VATAN/БАТЬКІВЩИНА
В ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ**

10.02.13 – мови народів Азії, Африки,
аборигенних народів Америки та Австралії

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі тюркології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, доцент
Покровська Ірина Леонідівна
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, завідувач
кафедри тюркології

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, доцент
Цолін Дмитро Васильович
Національний університет “Острозька
академія”, професор
кафедри англійської філології

кандидат філологічних наук, доцент
Сіленко Наталія Василівна
Київський національний лінгвістичний
університет, доцент
кафедри тюркської філології.

Захист відбудеться “3” квітня 2018 р. об 11.30 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.50 Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14, ауд. № 63.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01061, м. Київ, вул. Володимирська, 58, к. 12.

Автореферат розісланий “28” лютого 2018 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради

К. О. Телешун

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Антропоцентрична спрямованість досліджень разом із зацікавленістю у виокремленні зв'язків між мовою та мисленням у другій половині ХХ ст.-початку ХХІ ст. сформували основні тенденції розвитку гуманітарних наук і лінгвістики. Поняття концепту ввійшло в активний вжиток у багатьох нових галузях мовознавства, проте найбільше ним послуговуються в когнітивній лінгвістиці та лінгвокультурології.

Концепт БАТЬКІВЩИНА є складним утворенням, що в індивідуальному плані містить асоціації конкретного мовця, а в національному – відображає відносини між суспільством та соціальним і державним устроєм. З одного боку, концепт БАТЬКІВЩИНА поширений у різних лінгвокультурах, а з іншого, – його змістове наповнення залежить від історичних чинників і особливостей менталітету народу.

Актуальність дослідження зумовлена спрямуванням сучасної лінгвістичної наукової думки на опис мовних одиниць з урахуванням присутньої в них когнітивної інформації та культурного навантаження. Важливість концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN для турецького національного менталітету надає дослідженню особливої актуальності та водночас зумовлює необхідність вичерпного наукового аналізу компонентів зазначеного концепту. Для сучасних носіїв турецької мови концепт БАТЬКІВЩИНА/VATAN посідає значне місце на сходах аксіологічної ієрархії та відіграє вагомий роль у суспільному житті, що засвідчив турецький народ під час спроби державного перевороту влітку 2016 р. Патріотичному вихованню у Турецькій Республіці приділяється особлива увага, окрім того, концепт БАТЬКІВЩИНА/VATAN, репрезентований концептуальними складниками *держава/країна*, є невід'ємною частиною сучасного політичного дискурсу.

Концепт БАТЬКІВЩИНА/VATAN має високу номінативну частотність, об'єктивується низкою лексем тюркського та арабського походження, відображає як погляди сучасного турецького суспільства на власну країну, так і історичні передумови їх формування. Отже, дослідження цього концепту потребує комплексного підходу та ретельної систематизації результатів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукової теми Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка 16 БФ 044-01 “Україна і сучасний світ: міжмовний і міжкультурний діалог”. Тема дисертаційної роботи затверджена Вченою радою Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 5 від 23.12.2013 р.).

Мета дослідження – виокремити особливості концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN у турецькій мові та з'ясувати діахронічні аспекти семантичної еволюції з подальшою побудовою концептуальної структури.

Пропонована мета передбачає виконання таких завдань:

- 1) визначити теоретико-методологічні основи дослідження;
- 2) провести інвентаризацію сучасних базових репрезентантів концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN, лексем, які опосередковано пов'язані з досліджуваним

концептом, та архаїчних засобів об'єктивації концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN, що вийшли з ужитку;

3) побудувати структурну організацію концепту на основі аналізу лексикографічного, пареміологічного, етимологічного складників та лексичної сполучуваності;

4) виокремити діахронічні особливості функціонування концепту БАТЬКІВЩИНА в давньотюркському та османському лінгвоментальних просторах;

5) дослідити динаміку семантичних змін у діахронічному вимірі в контексті змістової еволюції концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN (від локального до національного розуміння);

б) проаналізувати розширену структурну організацію концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN з урахуванням змістової еволюції його семантико-когнітивних компонентів.

Об'єктом дослідження є когнітивно-семантичні компоненти концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN.

Предмет дослідження складають механізми об'єктивації елементів концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN в турецькому лінгвопросторі.

Методологічна база дослідження представлена науковими напрацюваннями українських (А. П. Мартинюк, Н. В. Слухай, О. О. Селіванова, О. С. Снитко, С. А. Жаботинська, Т. П. Вільчинська та ін.) і закордонних учених (А. Вежбицька, В. Еванс, М. Грін, В. В. Красних, В. І. Карасик, В. М. Телія, Д. С. Ліхачов, Є. Бартмінський, Ж. Ньютс, З. Д. Попова, І. А. Стернін, О. С. Кубрякова, С. Г. Воркачов, Ю. С. Степанов та ін.).

Діахронічний аспект дослідження розкривається на **матеріалі** орхонських написів, “Кутадгу біліг” Ю. Баласагуні та “Дівані люгат ат-тюрк” М. Кашгарі (для давньотюркської мови), поетичних і прозових текстів представників народної літератури ашикського та суфійського напрямів і літератури дивану (для османської мови). Джерельну базу для опрацювання семантичної еволюції складників концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN склало літературне надбання видатних особистостей та письменників (З. Гьокальп, М. А. Ерсой, М. К. Ататюрк, Н. Кемаль, Н. Ф. Кисакюрк), яке сприяло збагаченню концептуальної структури національної мови. Для виокремлення лінгвокультурологічних особливостей функціонування лексем-репрезентантів концепту залучено лексикографічний матеріал із тлумачних, етимологічних, історичних словників давньотурецької, османської та сучасної турецької мови (Тлумачний словник Турецького лінгвістичного товариства, Тлумачний словник Отюкен, Етимологічний словник турецької мови, Етимологічні словники тюркських мов, Етимологічний словник тюркської мови до XIII ст., Досвід словника тюркських говорів, Словник прислів'їв та приказок, Ісламська енциклопедія, Словник османської мови, Османсько-турецький енциклопедичний словник).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань у роботі використано сукупність когнітивних та культурологічних підходів до

лінгвістичного дослідження. Метод суцільної вибірки сприяв виокремленню основних номінацій концепту. Зважаючи на запропоновану Ю. С. Степановим концептуальну структуру, яка складається з основної актуальної ознаки, додаткової історичної ознаки та внутрішньої форми, було здійснено етимологічний аналіз лексем, через які вербалізується концепт. Концептуальний аналіз (за основу взято алгоритми, які окреслили З. Д. Попова та І. А. Стернін) дав підґрунтя для моделювання структури концепту: базовий образ концепту було виокремлено порівняльно-індуктивним методом, польову структуру побудовано на основі дефініційно-компонентного аналізу лексикографічних джерел. У дослідженні проведено опис лексем-репрезентантів концепту та словотворче моделювання. Інтерпретаційно-текстовий і контекстуальний аналізи використано для виокремлення засобів об'єктивації концепту в літературних джерелах, кількісний та компаративний – для визначення частотності використання лексем та переважних концептуальних компонентів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у встановленні особливостей функціонування концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN у турецькій мові з акцентом на семантичну еволюцію. Відтак, уперше:

- побудовано широке номінативне поле концепту, яке містить сучасні об'єктиватори тюркського та арабського походження та лексеми, вживані за османських часів;

- змодельовано детальну структуру концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN із виокремленням переважних семантичних особливостей кожної лексеми;

- розгорнуто семантичну еволюцію концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN від локального до національного розуміння;

- уточнено особливості функціонування об'єктиваторів концепту у діахронічному зрізі.

- окреслено актуальне коло питань, пов'язаних із концептом БАТЬКІВЩИНА/VATAN, для подальшого наукового опрацювання.

Теоретичне значення дослідження полягає в розробці методики вивчення концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN в турецькій лінгвокультурі із залученням значного пласту матеріалу, необхідного для діахронічного аналізу. Запропонована методика може бути використана для дослідження інших концептів, вагомих для турецької лінгвокультури. Водночас проведена наукова розробка пропонує інструментарій для вивчення змістової еволюції та розбудови концептосфери БАТЬКІВЩИНИ в інших східних мовах.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можна використовувати у викладанні навчальних дисциплін з практичного курсу турецької мови, турецької літератури, спецкурсів з когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики тощо. Окрім того, практична частина дисертації може бути використана при підготовці підручників з турецької мови та упорядженні двомовних словників.

Особистий внесок здобувача. Усі результати дослідження здобувач отримав одноосібно.

Апробація роботи. Результати дослідження обговорювались на засіданні кафедри тюркології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Основні положення та результати дисертаційного дослідження викладено у доповідях на наукових та науково-практичних конференціях: Всеукраїнська наукова конференція за участю молодих учених “Філологічна наука в інформаційному суспільстві” (Київ, 2014), Всеукраїнські наукові читання за участю молодих учених “Дух нового часу у дзеркалі слова і тексту” (Київ, 2015), XXV Міжнародна наукова конференція ім. проф. Сергія Бураго “Мова і культура” (Київ, 2016), Всеукраїнські наукові читання “Мова і література в глобальному і локальному медіапросторі” (Київ, 2016), VI Міжнародна науково-практична заочна конференція “Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації” (Острог, 2016), Міжнародна наукова конференція “Актуальні проблеми науки та освіти” (Будапешт, 2017), Всеукраїнські наукові читання за участю молодих учених “Філологія початку XXI сторіччя: традиції та новаторство” (Київ, 2017).

Публікації. Основні положення дослідження відображено у 8 одноосібних публікаціях; з них – 6 основних статей опубліковані у наукових фахових виданнях України, 1 стаття – у міжнародному фаховому виданні, 1 публікація є додатковою.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків (2 таблиці). Загальний обсяг роботи – 204 сторінки, основний зміст викладено на 185 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету дисертаційної роботи, визначено завдання, об'єкт та предмет дослідження, викладено інформацію про наукову новизну та джерельну базу, окреслено практичне значення, подано відомості щодо апробації основних положень дослідження.

У першому розділі “Поняття «концепт» у сучасній антропологічній парадигмі” визначено характерні риси когнітивного та лінгвокультурологічного напрямів сучасної лінгвістики, проаналізовано понятійні складові та методологічні засади дослідження концепту, розглянуто особливості опрацювання концепту БАТЬКІВЩИНА в українській та закордонній лінгвістиці.

Антропоцентрична парадигма сучасного мовознавства вимагає дослідження мови у взаємозв'язку із людською особистістю в комплексі психологічних, соціальних та культурно зумовлених чинників. Когнітивна лінгвістика намагається провести паралелі між мовою та розумовими процесами і сприйняттям оточуючої дійсності, водночас лінгвокультурологію цікавлять відображені у мові елементи національної духовної картини світу. Обидва напрямки сучасного мовознавства послуговуються поняттям “концепт”.

У турецькому мовознавстві лінгвокогнітивний напрям не отримав належного розвитку: окремі дослідження, які проводяться у Туреччині,

спираються на наукове надбання американських та слов'янських учених. Дослідження з лінгвокультурології були започатковані перекладами джерел із російської мови (насамперед слід відзначити дослідження *Kültürdilbilim* (“Лінгвокультурологія”) за загальною редакцією О. Козан та працю Г. М. Алимджанової *Karşılaştırmalı Kültürdilbilim: Dil–Kültür–İnsan* (“Зіставна лінгвокультурологія: мова – культура – людина”). У лінгвокогнітивних статтях на позначення концепту використовується лексема *kavram* (поняття). О. Козан уперше у турецькій мові передає поняття концепт через лексему *konsept*, що, на наш погляд, відображає властиві українській мові тенденції розмежування термінів “поняття” та “концепт”.

У когнітивній лінгвістиці під концептом мається на увазі ментальний код, який містить інформацію про навколишню дійсність. У лінгвокультурології концепт розглядають як ментальну проекцію фрагментів культури, відображення менталітету та культурних особливостей певного етносу. Концепт може містити вербальні та невербальні елементи (картинки, схеми тощо), проте найважливіші для людської психіки та для культури концепти репрезентовано через мову. На думку фахівців, концепт має певну структуру, яка складається з ядерного компонента та периферії чи інтерпретаційного поля концепту.

Учені виокремлюють такі універсальні риси концепту:

1. Концепт є базовою інформаційною одиницею структурованого у людській свідомості знання та має культурне навантаження.
2. Структуру концепту та його змістові елементи можливо виокремити, аналізуючи мовні одиниці-вербалізатори.
3. Концепт репрезентується через слово, словосполучення, фразеологізм, речення, текст, можливою є невербальна актуалізація.

Основними ознаками концепту вважаються: динамічність (здатність розвиватися, еволюціонувати), універсальність (наявність у різних культурах), константність (існування у свідомості етносу протягом тривалого часу), абстрактність, здатність до формування концептосфери, акумуляції ментального досвіду окремої людини чи культури, також здатність ретранслювати феномени культури.

Попри існування багатьох методик концептуального аналізу у межах різних лінгвістичних напрямів виокремлюються такі закономірності: більшість дослідників поділяє думку про складну структуру концепту, яка вимагає комплексного опрацювання (дослідження на синхронному зрізі через асоціативний аналіз та анкетування, встановлення історичних закономірностей через етимологію імені концепту та його змістову еволюцію упродовж тривалого часу, пошук ключових лексем, через які концепт актуалізується в мові). Сутність концептуального аналізу у загальних рисах зводиться до окреслення референтної ситуації, в якій концепт використовується, виокремлення його ядерної та периферійної зон із подальшим моделюванням польової структури.

Опрацювання наукового надбання у слов'янському (українському, польському, російському), романо-германському та тюркському мовних просторах дає підстави стверджувати, що у значенні території народження та

проживання БАТЬКІВЩИНА є однією із первісних категорій, сформованих унаслідок усвідомлення стародавньою людиною власної сутності, навколишнього світу та роду, до якого вона належить. При цьому досліджуваний концепт поєднує як універсальні, так і етноспецифічні риси: його позиція на “сходах” репрезентації національних цінностей змінюється залежно від історично, культурно та релігійно зумовлених лінгвоментальних особливостей, індивідуальне ставлення окремого носія культури отримує різне емоційне забарвлення (адже концепт залежить від життєвого досвіду людини), лексичне відображення у споріднених мовах може відрізнятися, проте базові значення (*місце народження чи походження* у вузькому та *країна* у ширшому сенсі) залишаються загальними.

Сприйняття БАТЬКІВЩИНИ є одним із головних складників національної самосвідомості, адже належність до БАТЬКІВЩИНИ відіграє вагомий роль у формуванні етнічної ідентичності, яка, у свою чергу, зумовлює засвоєння культурних цінностей та патріотичне ставлення до держави. Безперечно, концепт БАТЬКІВЩИНА є складним утворенням, у якому знаходять відображення як індивідуальні асоціації кожного мовця, так і відносини між суспільством та державним устроєм.

Оскільки номінативна частотність, тобто наявність у мові різних засобів вербальної репрезентації, є одним із критеріїв для з’ясування культурного навантаження, концепт БАТЬКІВЩИНА в турецькому лінгвоментальному просторі посідає вагомий місце, актуалізуючись через низку власне тюркських і запозичених лексем (*vatan, yurt, memleket, sila* із епізодичним вживанням *el* та *il*). Якщо додати до цього переліку ще й османські позначення БАТЬКІВЩИНИ (*mevtn, mülk, memalik, maskature’s* тощо), стає зрозуміло, що маємо справу із широким та різноманітним лексичним пластом. Після реформ, які провів фундатор Турецької Республіки М. К. Ататюрк, турецька мова зазнала значних змін, водночас багато іноземних запозичень вийшло з активного вжитку. Таким чином, актуальності набуває питання, чи збігаються складники концепту БАТЬКІВЩИНА за османських часів із сучасними інтерпретаціями.

У другому розділі “Формування ядерної зони концепту БАТЬКІВЩИНА в турецькій мові. Лексикографічний та історичний компоненти” проаналізовано широкий масив лексикографічного матеріалу, виокремлено базові репрезентанти концепту, проведено номінативну структурування та опрацьовано особливості вербалізації концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN у давньотюркській мові та за османських часів.

Методологічно значущими для роботи стали положення, що висунули З. Д. Попова та І. А. Стернін. Дослідники окреслили номінативне поле, вживане для опису сукупності мовних засобів, які є репрезентантами концепту у певний період розвитку суспільства. Основу побудови концептуальної структури склала запропонована І. А. Стерніним модель концепту, в якій виокремлено почуттєве ядро (базовий образ разом із пов’язаними із ним когнітивними сегментами) та периферію чи інтерпретаційне поле концепту. На думку вченого, семантика ключового слова складає ядро, зміст концепту розширюється завдяки синонімам

та антонімам ключової лексеми, а концептуальні складові виокремлюються через аналіз пов'язаних лексем.

У дисертаційній роботі базові об'єктиватори концепту БАТЬКІВЩИНА, властиві турецькій мові, досліджено з позицій сучасного тлумачення, неактуальних історичних ознак та етимологічного складника, адже за Ю. С. Степановим саме об'єднання етимології, стислих історичних відомостей та сучасних асоціацій перетворює концепт на одиницю культури. Опрацьовано лексеми власне тюркського походження, запозичення із арабської мови, які свого часу активно вживалися й досі використовуються, також османські номінації, вилучені із сучасного мовного обігу.

На основі проведеного аналізу виявлено такі закономірності:

1. У сучасному мовному обігу лексема тюркського походження *yurt* має три категорії значень: “батьківщина” (одночасно містить концептуальні компоненти як *рідного краю*, так і *країни/держави*); “дім, гуртожиток, притулок” та семантично пов'язані образні компоненти; “місце виникнення та походження”. Найдавніше значення “простір землі, достатній для утримання певної кочової одиниці, ділянка землі для кочування” зберіглося у деяких тюркських мовах, а компоненти “батьківщина/країна/держава” та “намет/дім”, властиві сучасній турецькій лінгвоментальності, є вторинними. Ми вважаємо слушною думку І. Н. Березина з приводу етимології лексеми *yurt* (дієслово *юр-у* ~ *юр-у* ~ *юр-у* ~ *юер-у* – “ходити”, “йти”), адже вона відповідає імовірним моделям словотвору у давньотурецькій мові та семантично корелює із первісним значенням “ділянка для кочівлі”. Остаточне закріплення за лексемою *yurt* концептуальних складників *країна/держава* ми пов'язуємо з творчістю З. Гьокальпа у контексті акцентів, зроблених на відновлення турецької національної культури та мови.

2. Лексема тюркського походження *el* (фонетичний варіант лексеми *il*) активно вживається у мові періодів до XIII ст., XIII-XV ст. та має низку тлумачень, як-от: “країна, край, губернія”; “народ, населення, мешканці”; “кочівники, плем'я”; “чужий”. Зустрічаються приклади використання у сполученнях *yad el/yad eller* на позначення *чужини/gurbet* (*gurbet eli, diyarigurbet*) та чужинців, іноземців, а також як складник географічних назв: *Rumeli* (Румелія, історична назва частини Балкан), *Türk eli* (землі, де живуть турки).

3. Лексема тюркського походження *il* вживається на позначення державного устрою прадавніх тюрків. З XV ст. до проголошення Турецької Республіки позначає країну, рідний край. Водночас, у сучасній мові ця лексема використовується на позначення адміністративно-територіальної одиниці, вілаєта (губернії).

4. Лексема арабського походження *memleket* є запозиченням від арабського *tamlakat* (“власність, королівство, країна, держава”), яка у свою чергу є похідною одиницею від *milk* (“майно”). Це зумовлює використання лексеми *memleket* за османських часів в значенні земель, які знаходяться під владою держави. Аналіз мовних змін та змістової еволюції концептуальних складників вказує, що переважним сучасним тлумаченням лексеми *memleket* є *рідний край*.

5. Лексема арабського походження *sıla*, утворена від арабського кореня *vasl* (“досягнення, зв’язок”), в османські часи використовувалася в значенні “зустріч із рідними після розлуки чи перебування на чужині” та позначала батьківщину у протиставленні із чужиною.

6. Лексема арабського походження *gurbet* у протиставленні із *sıla* набуває такого значення: “місце, далеке від країв, де людина народилась та виросла”. Іншими лексичними репрезентантами концептуального складнику *чужини* є: *yaban+ci* (*yabancı memleket* “іноземна країна”, *yabancı diyar* “чужий край”, *yabancı eller* “чужі краї”) та *dış* (*dış işleri* “зовнішні справи”, *dış siyaset* “зовнішня політика”).

7. Лексема арабського походження *vatan* (дериват від дієслова із коренем *vtn*, під яким мається на увазі *yerleşmek* “оселитися”, *bir yeri yurt edinmek* “набути батьківщину”, *kendini bir şeye alıştırmak* “звикнути”) вживається у сучасній турецькій мові на позначення БАТЬКІВЩИНИ. У цьому випадку переважним концептуальним складником виступає *країна/держава*. Для *vatan* значення *рідного краю, де людина виросла, малої батьківщини*, властиві для *yurt* та *memleket*, відходять на другий план. Це пов’язано зі змістовою еволюцією досліджуваного концепту.

8. Окремої уваги заслуговує стале словосполучення *ana vatan/ana yurt*, яке має такі тлумачення: “країна, де людина народилась, виросла та має родинні стосунки”; “у колоніальних імперіях базова країна, яка складає основу імперії”; “землі, де жили предки народу (історична батьківщина)”; “місце первісного походження та подальшого масштабного розведення”. Лексема *ana* у сучасній турецькій мові має два значення: “мати” і “основний, базовий, головний”. Схожа ситуація спостерігається в інших тюркських мовах: фонетичні варіації *ana/ene* позначають “мати”, проте конотація “основний, базовий”, яку ми простежуємо у 2-му та 3-му значеннях *ana vatan*, властива виключно турецькій мові. Припускаємо, що зазначена конотація є вторинною, а первісний образ пов’язаний саме із материнським началом.

9. Низка лексем та сполучень, вживаних для реалізації концепту за османських часів існують як історичні концептуальні об’єктиватори (*dâr* (“край”), *diyâr* (множ. від *dâr*, “краї”), *dar-ı islam* (“ісламські території”), *dar-ı harb* (“немусульманські території”), *evtan* (множ. від *vatan*, “рідні землі”), *memalik* (множ. від *memleket*, “країни”), *hitta* (“країна”), *hitat* (множ. від *hitta*, “території, землі”), *mevân, mevâtin* (“місце оселення”).

Проаналізований мовний матеріал дав змогу побудувати попередню структуру концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN. Відтак, базовим образом, спільним для всіх вербалізаторів концепту БАТЬКІВЩИНА, є *територія/місце*. Властиві найбільш уживаним на сучасному етапі лексемам *vatan*, *yurt* та *memleket* концептуальні ознаки відносимо до ближньої периферії: переважним семантичним складником для лексеми *vatan* є *країна/держава*, для *memleket* – *рідний край*, *yurt* однаковою мірою поєднує обидва компоненти. У контексті розуміння БАТЬКІВЩИНИ як *країни/держави* виокремлюємо такі складові: 1) земля + народ + культура; 2) патріотизм. Розуміння БАТЬКІВЩИНИ як *рідного*

краю включає такі елементи: 1) місце народження та подальшого формування особистості; 2) сім'я; 3) емоційний зв'язок, проявом якого є туга за батьківщиною. Усім вищезгаданим лексемам властивий метафоричний компонент *території походження*.

На дальній периферії концептосфери є лексичний матеріал, виокремлений із протиставлення чужини/*gurbet* і батьківщини/*sıla*. Крайню периферію склали неактуальні історичні ознаки: 1) землі/території, які заселяють, для *vatan/yurt*; 2) територія як майно (*mülk*) держави для *memleket*.

Розгортання концептуальних елементів БАТЬКІВЩИНИ на діахронічному зрізі досліджено в трьох напрямках: вербалізація та змістове наповнення концепту БАТЬКІВЩИНА проаналізовано в давньотурецькій мові та середньотурецькій мові османських часів. Окрему увагу приділяємо змістовій еволюції концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN, яка почалася після Танзимату та сприяла семантичному переосмисленню БАТЬКІВЩИНИ від локального до національного розуміння.

Особливості матеріальної та духовної культури, кочовий спосіб життя стародавніх тюрків зумовили наділення земель та вод надзвичайними рисами (*yer su*) та поважне ставлення до плоскогір'їв (*yuş, yıs*), на яких велосся скотарство. У сучасній турецькій мові елементи кочового менталітету відображені на рівні словосполучень та дієслів: *yurt/vatan edinmek, yurtlanmak, vatan tutmak, vatanlaştırmak* тощо в значенні “набути батьківщину”, “перетворити територію на батьківщину”. Загалом у давньотюркській мові концепт БАТЬКІВЩИНА репрезентований через лексеми *il, el, yurt*.

У стародавній тюркській лінгвоментальності під лексемою *il* мали на увазі “упорядковану соціальну структуру”, “державний устрій”. Поряд із *il* використовували фонетичну варіацію *el*, що згодом почала функціонувати окремо. Найдавнішим зафіксованим значенням лексеми *yurt* є “територія/ділянка землі для кочування”, проте унаслідок процесів семантичного розширення цю лексеми почали вживати на позначення краю, країни та батьківщини. Із прийняттям ісламу відбулося “забарвлення” мови арабськими запозиченнями, водночас концепт БАТЬКІВЩИНА отримав нову лексичну репрезентацію – *vatan*. Попри використання у сучасній турецькій мові низки об'єктиваторів концепту, перевага надається лексемі *vatan*, особливо коли акцентуються концептуальні складники країни та держави.

Функціонування концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN в османські часи збагатило його інтерпретаційне поле новими елементами: етимологія лексеми *vatan* зумовила семантику *ikametgah* (“місце перебування, проживання”) у релігійному контексті. Суфії переводили концептуалізацію БАТЬКІВЩИНИ до духовного виміру: справжньою БАТЬКІВЩИНОЮ (*asil vatan*) вважали довічний світ духів (*evrah âlemi*), а ця реальність поставала чужиною.

Важливою пресупозицією для пропонованого дослідження є той факт, що державною та літературною мовою в період Османської імперії була саме османська мова, яка мала багато арабських та перських запозичень, а тюркська мова, яка склала основу для формування сучасної турецької, функціонувала в

народі. Відповідно, існує різниця між османською лексикою, яку використовували поети літератури дивану та лексикою, вживаною в народній творчості поетів-ашиків.

У літературі дивану та у творчості поетів-ашиків зафіксовано опрацювання паралелі *батьківщина – чужина* й використання *vatan* на позначення місця, де людина народилася, малої батьківщини, місця перебування коханої. Зазначені тенденції вносять до периферії концепту низку елементів, пов'язаних із батьківщиною у локальному сенсі, як-от: *mahal* “місце”, *köy* “село”, *şehir* “місто”, *doğup büyüdüğü yer* “місто, де народився та виріс”, *sevgilisinin bulunduğu diyar* “місце перебування коханої”, *sıla* “рідний край”, *sıla özlemi/hasreti/acısı* “туга за рідним краєм”, *sılaya gitmek* “відвідати рідні місця”, *ayrılık* “розлука”, *vatandan ayrılmak/terk etmek/gitmek* “залишити батьківщину”, *gurbet* “чужина”, *diyarı gurbet* “чужина”, *gurbet eller/iller* “чужі краї”, *gurbete düşmek* “опинитися на чужині”. Використання лексеми *vatan* в поезії ашиків свідчить про її укорінення у мовній свідомості не тільки елітарної верстви Османської імперії (поезія дивану), проте й народу.

Оскільки лексема *vatan* в османські часи сприймалась саме у контексті рідної місцевості, у офіційних документах на позначення Османської держави функціонували такі сполучення: *memalik-i mahrusa*, *memalik-i şahane*, *Devlet-i Aliyye (Aliyye-i Osmâniyye)*. За часів Османської імперії державна влада ототожнювалась із релігійною, отже, у канонічній ісламській літературі розмежовуються поняття *dar-ı islam* (території під владою султана та імамів) та *dar-ı harb* (території панування немусульман).

Балканські країни, завоювання яких склало основу для становлення Османської імперії, мали для османів канонічне значення, їх розглядали як *dar-ı islam*. Із послабленням державної влади та спалахом національно-визвольних рухів на Балканах Османська імперія у XIX–XX ст. втрачає ці території. Економічний та політичний занепад Османської імперії, втрата Балканських країн через місцеві національно-визвольні рухи спонукають османське суспільство до переусвідомлення БАТЬКІВЩИНИ.

У третьому розділі “Змістова еволюція концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN” проаналізовано еволюцію семантико-когнітивних компонентів концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN на матеріалі творчості видатних особистостей. Літературна спадщина З. Гьокальпа, М. А. Ерсою, М. К. Ататюрка, Н. Кемалю та Н. Ф. Кисакюрека суттєво вплинула на національну концептосферу.

Соціально-політичні компоненти концептосфери БАТЬКІВЩИНИ починають поступово розвиватися після Танзимату на фоні занепаду Османської імперії. Уперше в турецькій лінгвоментальності поєднання ісламської любові до батьківщини, відображеної у хадисі *Hübbü'l vatan mine'l iman* (“Любов до батьківщини є частиною віри”), із європейським розумінням патріотизму відбувається завдяки Н. Кемалю. Творчість Н. Кемалю започатковує політизацію лексеми *vatan* із відповідною зміною її семантичного забарвлення. Під впливом Французької революції Н. Кемаль вводить у мовний обіг поняття “свобода”

(*hürriyet*) як новий концептуальний компонент, який згодом з'являється у творчості З. Гьокальпа, М. А. Ерсою та М. К. Ататюрка.

У поетичних, прозаїчних та драматичних творах Н. Кемаля бачимо однакові тенденції: концепт БАТЬКІВЩИНА/VATAN переростає окреслені попередньою лінгвоментальністю межі *локальної батьківщини/рідного краю* та постає у новому вимірі як *батьківщина-держава*. Ми зафіксували 78 випадків вербалізації концепту БАТЬКІВЩИНА саме через *vatan*, 1 випадок – через *yurt*, 2 випадки через *memleket*. Відтак, наочним є домінування лексеми *vatan* як переважного об'єктиватора.

Заслуга Н. Кемаля в тому, що він свідомо збагатив інтерпретаційне поле концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN як елементами, які набули більшої актуальності (*vatan muhabbeti*, *vatan sevgisi* “любов до батьківщини”, *hürriyet* “свобода”, *vatan için ölmek* “вмерти за батьківщину”, *vatan yolunda ölmek* “вмерти на шляху батьківщини”, *vatanı muhafaza etmek* “зберегти батьківщину”, *mübarek vatan* “священна батьківщина”, *vatanın mukaddes toprağı* “свята земля батьківщини”, *ikbal-i vatan*, *vatanın geleceğı* “майбутнє батьківщини”), так і елементами, які з розпадом Османської імперії втратили попереднє значення (*vatan=Tuna* “батьківщина=Дунай”, *Osmanlıların kahramanlığının ruhu* “геройський дух османів”).

З. Гьокальп підводить філософське та соціологічне підґрунття під розуміння *національної батьківщини/держави*. Еволюцію його поглядів можна розділити на два етапи: 1) *Туран (Turan)* як країна тюркської єдності, міфічна батьківщина, що в географічному плані об'єднує території тюркського панування у минулому та майбутньому; 2) *турецька національна держава*, у якій БАТЬКІВЩИНОЮ турецького народу постає *Анатолія*.

Дослідження демонструє, що концепт БАТЬКІВЩИНА/VATAN у творчості З. Гьокальпа, окрім власне лексеми *vatan* (22 приклади використання), вербалізується через *yurt* (46 прикладів використання) та *il* (15 прикладів використання) у значенні *країна/держава*, а назви *Turan* (23 приклади використання), *Türkiye* (1 приклад використання), *Türkistan* (3 приклади використання), *Anadolu* (1 приклад використання) вживаються як географічні показники. Оскільки З. Гьокальп для позначення БАТЬКІВЩИНИ активно оперує лексемами тюркського походження *il* та *yurt*, лексема *yurt* отримує соціально-політичні концептуальні складові.

У художній спадщині М. А. Ерсою, де актуальними постають мотиви розпачу османів через втрату Балканських територій як канонічної батьківщини, простежується вибір лексики, зумовлений османською мовою: у значенні *держави* активно вживаються арабські запозичення *memleket* та *mülk*. Завдяки М. А. Ерсою, який є автором державного гімну Турецької Республіки, в оновленій турецькій лінгвоментальності закріплюються концептуальні компоненти патріотизму, до яких зверталися як Н. Кемаль, так і З. Гьокальп: *istiklal* “незалежність”, *hürriyet* “свобода”, *millet* “народ”, *Allah* “аллах”, *din* “релігія”, *Müslüman* “мусульманин”, *toprak* “земля”, *hamiyet* “патріотична відданість”, *sancak* “стяг”, *hilal* “молодий місяць”.

Прикметно, що М. А. Ерсой фактично не сприймає БАТЬКІВЩИНУ в значенні *рідного краю*, яке панувало у літературі османських часів. Найчастотнішою концептуальною ознакою БАТЬКІВЩИНИ у його творчості є *державна*. У результаті аналізу лексичного складу поетичних текстів М. А. Ерсоя ми виділили такі основні лексеми-репрезентанти концепту БАТЬКІВЩИНА: *vatan* (26 прикладів використання), *yurt* (22 приклади використання), *memleket* (7 прикладів використання). У поетичних текстах М. А. Ерсоя поняття *vatan* “батьківщина”, *din* “релігія”, *aile* “родина”, *millet* “народ” отримують значне аксіологічне навантаження, а патріотичне ставлення вербалізується через низку пов’язаних із жертовністю дієслів: *uğruna can vermek* (“віддати власне життя”), *şehit olmak* (“полягти”), *feda etmek* (“пожертвувати”) тощо. Подальше розкриття патріотичних складників та закріплення за лексемою *vatan* переважного компонента держави опрацьовано на матеріалі мемуарів М. К. Ататюрка – фундатора Турецької Республіки.

У процесі аналізу мемуарів М. К. Ататюрка (*Nutuk* “Промова”) виявлено такі закономірності: частотність вживання лексем показує, що переважним елементом для вербалізації БАТЬКІВЩИНИ в аспекті соціально-політичної значущості є *vatan*, проте лексема *yurt* також отримує соціальне навантаження (у тексті ми виділили 241 приклад використання лексеми *vatan*, та 83 – *yurt*). Лексема *memleket* функціонує в трьох випадках, при цьому кожне використання пов’язано зі значенням малої батьківщини, рідного краю.

Побудована на основі аналізу мемуарів М. К. Ататюрка модель концептосфери, що містить такі соціально значущі елементи, як патріотизм (*vatanseverlik/yurtseverlik*) та борг перед батьківщиною (*yurt/vatan görevi, vatan borcu, vatan yararı* тощо), дає підстави простежити фінальний етап змістової еволюції концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN від семантичного забарвлення *мала/локальна* до розуміння *великої/неподільної країни*.

У поетичній спадщині одного з найвидатніших турецьких поетів ХХ ст. Н. Ф. Кисакюрека переважний для *vatan* компонент концептуальної структури *країна/державна* є імпліцитно присутнім, хоча й відкрито не демонструється. Периферія концепту збагачується протиставленням *батьківщини* та *чужини* (*gurbet*), при цьому образний складник БАТЬКІВЩИНИ пов’язаний із самотністю, подорожжю, як фізичною, так і духовною, священним обов’язком турецького народу (*mukaddes emanet*).

Змістову еволюцію концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN від локального до національного розуміння можна окреслити з позицій:

1. Географічного складника. Сприйняття балканських країн як канонічної батьківщини (*Bizim vatanımız Tuna demektir; çünkü Tuna elden gidince vatan kalmıyor...* “Наша Батьківщина – Дунай; якщо втратимо Дунай, Батьківщини не залишиться...”, *Anadolu Türk yurdudur, karşı yaka Türk ili* “Анатолія – батьківщина турків, протилежний бік – Тюркська держава”), розподіл світу на *dar-ı islam* (“ісламські території”) та *dar-ı harb* (“немусульманські території”) переходять в ідеї тюркської єдності під егідою Турану (*Türkçülerin uzak ülküsü* “далекий ідеал прихильників тюркізму”, *Turan* “Туран”, *tatlı yurt* “солодка батьківщина”, *hayal*

“мрія”, *Kızilelma* “Кизилельма”, *Ötüken* “Отюкен”, *Ergenekon* “Ергенекон”; *Türkün ayak bastığı her yer vatanın bir parçasıdır* “Усі землі, де ступає тюркська нога, є частиною батьківщини”; *Türk illeri/boyları/halkları* “тюркські племена/народи”). На фінальному етапі із заснуванням Турецької Республіки територія Анатолії утверджується як *anavatan/anayurt*.

2. Заповнення концептуального компонента *країна/держава* новими елементами: *vatanperverlik/vatanseverlik/hubb-i vatan/vatan muhabbeti* “любов до батьківщини”, *hürriyet* “свобода”, *vatan toprağı* “земля батьківщини”, *vatan ekmeğı* “хліб батьківщини”, *vatan sayesinde geçinmek* “існувати завдяки батьківщині”, *ulusal devlet* “національна держава”, *yurt ahlakı* “патріотична моральність”, *Türk medeniyeti* “тюркська цивілізація”, *Türk Dili* “турецька мова”, *Türk milleti* “турецький народ”, *Sakarya* “Сакар’я”, *vatanı çığnemek* “загарбувати батьківщину”, *vatanı kurtarmak/korumak* “врятувати/зберегти батьківщину”, *vatan görevini (ölümüyle) dile/yerine getirmek* “виконати обов’язок перед батьківщиною (ціною життя)”, *vatan uğrunda/için/yolunda ölmek* “віддати життя за батьківщину”, *şehit olmak/düşmek* “пасти”, *kendini feda etmek* “пожертвувати собою”, *vatanı yaddan/yabancılardan temizlemek* “очистити батьківщину від іноземців”, *vatanı muhafaza etmek* “зберегти батьківщину”, *vatan için dua etmek* “молитися за батьківщину”, *vatan bağı* “груди батьківщини”, *ikbal-i vatan (vatanın geleceğı)* “майбутнє батьківщини”, *vatan saadeti/mutluluğı* “щастя батьківщини”, *vatan kıymeti* “цінність батьківщини”, *vatana bağlılığı* “прив’язаність до батьківщини”, *vatanın kurtuluşu* “порятунок батьківщини”, *vatan kaderi* “доля батьківщини”, *vatan esenliğı* “здоров’я батьківщини”, *vatanın bütünlüğü* “неподільність батьківщини”, *vatanın egemenliğı/bağımsızlığı* “незалежність батьківщини”, *vatanın çıkarları* “інтереси батьківщини”, *vatan işi* “справа батьківщини”, *vatan ve ulusun savunulması* “захист батьківщини та народу”, *vatan yararı* “користь для батьківщини”. Окреме місце посідає символіка (*hilal* “молодий місяць”, *sancak* “стяг”, *ezan* “азан, поклик до молитви”, *mukaddes emanet* “священний обов’язок”), взаємозв’язок із релігією (*vatan iman ile beraberdir* “батьківщина пов’язана із вірою”; *Türklük İslamlıkla kardeş* “тюркська ідея знаходиться із ісламом у братських стосунках”) та асоціації з матір’ю (*vatan hakiki validesi* “батьківщина – справжня матір”, *bahtı kara mader* “матір із важкою долею”, *sevgili validemiz* “улюблена матір”, *annemiz vatandır* “батьківщина – наша матір”, *vatan evlatları/çocukları* “діти батьківщини”).

У дослідженні виявлено, що поряд із лексемою *yurt*, використання якої властиве творчості усіх вищезгаданих видатних особистостей, концепт БАТЬКІВЩИНА в значенні *країна/держава* найчастіше актуалізується через лексему *vatan*.

ВИСНОВКИ

Основні результати дослідження викладено у таких положеннях:

1. В антропологічній парадигмі, яка сформувалася в другій половині ХХ ст., об’єднання надбань різних наукових галузей перетворилося на стійку тенденцію, й в центрі дослідницької уваги постала людська особистість. В активний вжиток

увійшло поняття концепту. У когнітивній лінгвістиці під концептом мається на увазі ментальний код, який містить інформацію про навколишню дійсність. У лінгвокультурології концепт розглядають як розумову проекцію фрагментів культури, відображення менталітету та культурних особливостей певного етносу. При цьому більшість дослідників погоджується з думкою, що концепт має структуру, яка складається із ядерного компонента та периферії (інтерпретаційного поля концепту).

2. У дослідженні проведено номінативну структуризацію концепту БАТЬКІВЩИНА із опрацюванням лексикографічних особливостей базових репрезентантів концепту, аналізом лексичної сполучуваності, словотвірного потенціалу, функціонування у складі ізафетних конструкцій, дієслівних словосполучень та пареміологічних одиниць. Виявлено, що сучасними вербалізаторами концепту тюркського походження є лексеми: *yurt*, *il*, *el*, арабського походження: *vatan*, *memleket*, *sila*. Низка лексем та сполучень, які вживалися для реалізації концепту в османські часи (*dâr* (“край”), *diyâr* (множ. від *dâr*, “краї”), *dar-ı islam* (“ісламські території”), *dar-ı harb* (“немусульманські території”), *evtan* (множ. від *vatan*, “рідні землі”), *memalik* (множ. від *memleket*, “країни”), *hitta* (“країна”), *hutat* (множ. від *hitta*, “території, землі”), *mevâtin*, *mevâtin* (“місце оселення”), є історичними концептуальними об’єктиваторами.

3. Проаналізований мовний матеріал дав змогу виділити базовий образ, спільний для всіх вербалізаторів концепту БАТЬКІВЩИНА – *територія, місце*. Властиві найбільш уживаним на сучасному етапі лексемам *vatan*, *yurt* та *memleket* концептуальні ознаки складають ближню периферію: переважним семантичним складником для *vatan* є *країна/держава*, для *memleket* – *рідний край*, *yurt* однаковою мірою поєднує обидва компоненти. На дальній периферії концептосфери є лексичний матеріал, виокремлений із протиставлення *чужини/gurbet* і *батьківщини/sila*. Крайню периферію склали історичні ознаки: 1) землі, яких набувають, оселившись у контексті *vatan/yurt*; 2) територія як майно (*mülk*) держави у контексті *memleket*.

4. Особливості матеріальної та духовної культури, кочовий спосіб життя стародавніх тюрків зумовили наділення земель та вод надзвичайними рисами (*yer su*) та поважне ставлення до нагір’їв (*yuş, yuş*), де велося скотарство. У сучасній турецькій мові сліди кочового менталітету відображені на рівні словосполучень та дієслів в контексті набуття батьківщини, перетворення території на батьківщину: *yurt/vatan edinmek*, *yurtlanmak*, *vatan tutmak*, *vatanlaştırmak* тощо. Із прийняттям ісламу в активний вжиток увійшли арабські запозичення, водночас новою лексичною репрезентацією концепту БАТЬКІВЩИНА виступила лексема *vatan*. У літературі дивану та у поезії ашиків була тенденція концептуалізувати БАТЬКІВЩИНУ/VATAN як “рідне село”, “місто народження”, “місце перебування коханої чи родичів”, “об’єкт любові та прив’язаності” згідно з хадисом *Hübbü’l vatan mine’l iman*. У суфійській традиції БАТЬКІВЩИНА/VATAN опрацьована в духовному вимірі: цей світ постає чужиною, а справжньою батьківщиною (*asil vatan*) є простір панування духів (*âlem-i ervâhi*).

5. Концепт БАТЬКІВЩИНА/VATAN на фоні занепаду Османської імперії та поступової європеїзації османської інтелігенції після Танзимату починає отримувати соціально-політичне забарвлення. Н. Кемаль проводить синтез ісламської любові до батьківщини із європейським патріотизмом, відбувається політизація лексеми *vatan* із введенням у мовний обіг концептуального складника *свободи* (*hürriyet*), який бачимо у творчості З. Гьокальпа, М. А. Ерсоя та М. К. Ататюрка. Для позначення БАТЬКІВЩИНИ З. Гьокальп активно оперує лексемами тюркського походження *il* та *yurt*, у творчості М. А. Ерсоя простежується зумовлений османською лінгвоментальністю вибір лексики – активно вживають арабські запозичення *memleket* та *mülk* у значенні “держава”. Остаточне закріплення концептуального складника *країна/держава* за лексичними репрезентантами концепту та лексемою *vatan* відбувається завдяки М. К. Ататюрку.

З географічної точки зору концептуалізація БАТЬКІВЩИНИ зводиться до таких процесів: сприйняття як БАТЬКІВЩИНИ (*vatan*) Балканських територій за часів розквіту та поступового занепаду Османської імперії; ідея об’єднання тюркомовних народів під егідою Турану як реакція на втрату Балканських країн; утвердження території Анатолії як *anavatan/anayurt* у побудові національної держави та заснування Турецької Республіки.

6. У дослідженні розроблено структуру концептосфери БАТЬКІВЩИНИ/VATAN із виокремленням ядерної зони (базовий образ – *територія/місце*; основні вербалізатори: *vatan, yurt, memleket, sila*), ближньої (концептуальні ознаки *країни/держави* та *рідного краю*), дальньої (концептуальні ознаки *чужини*) та крайньої периферії (*історичні ознаки*, присутні в мові, проте їхню етимологію наразі не усвідомлюють, як-от: *батьківщина* = *землі*, які освоюють, *землі* = *власність держави*; присутні в лінгвоментальності культурні ознаки, пов’язані із релігійним складником (*Hübbü’l vatan mine’l iman*) та суфійським розподілом на цей світ-чужину та справжню батьківщину-світ духів).

Доведено, що концепт БАТЬКІВЩИНА/VATAN має риси як когнітивної, так і лінгвокультурологічної одиниці: репрезентується в сучасній турецькій мові низкою лексем-об’єктиваторів як власно тюркського (*yurt, il, el*), так і арабського походження (*vatan, memleket, sila*), містить елементи культурного та історичного досвіду різних епох, викликає емоції незалежно від найчастотнішого концептуального компонента. Так, БАТЬКІВЩИНА/VATAN має аксіологічну значущість як на рівні *країни/держави*, так і на рівні *рідного краю*, проте любов до БАТЬКІВЩИНИ в цих двох контекстах відрізняється певним забарвленням: за *рідним краєм* сумують, а *рідну країну* як найвищу цінність готові захищати, жертвуючи власним життям.

Проведене дослідження дає змогу окреслити актуальне коло питань, пов’язаних із концептом БАТЬКІВЩИНА/VATAN, для подальшого наукового опрацювання: наскільки спадкоємність Османської імперії та проголошені З. Гьокальпом ідеї Турану як країни тюркської єдності у імпліцитному стані впливають на менталітет сучасних носіїв мови, як сприймають батьківщину (*sila*) носії лінгвокультури, які мешкають за кордоном та насамперед в Євросоюзі,

наскільки ісламізація як політичний дискурс сучасного керівництва Турецької Республіки впливає на ставлення до батьківщини у турецькому суспільстві.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Тищенко К. О. Концепт VATAN/БАТЬКІВЩИНА в турецькій мові: лексикографічний аспект. *Мовні та концептуальні картини світу*. Київ: ВПЦ “Київський університет”, 2014. Вип. 50. Ч. 2. С. 451–456.
2. Тищенко К. О. Мовна концептуалізація мотивів батьківщини в поетичних текстах Неджипа Фазила Кисакюрека. *Мова і культура (наукове видання)*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. Вип. 19. Том I (181). С. 243–251.
3. Тищенко К. О. Концептуалізація батьківщини у давньотюркській мові. *Наукові записки національного університету “Острозька академія”*. Острог: ВНУ “Острозька академія”, 2016. Вип. 63. С. 195–199.
4. Тищенко К. О. Функціонування концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN в лінгвоментальному просторі турків-османів. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. Київ: Логос, 2016. Вип. 37. С. 177–190.
5. Тищенко К. О. Теоретичні дослідження концепту БАТЬКІВЩИНА в українській та зарубіжній лінгвістиці. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ: ВПЦ “Київський університет”, 2016. Вип. 57. С. 371 – 379.
6. Тищенко К. О. Вербалізація концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN у ліриці Мехмета Акіфа Ерсоя. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ: ВПЦ “Київський університет”, 2017. (Вип. 56. Ч. 2.). С. 282–295.

Статті в іноземних виданнях:

7. Тищенко К. О. Особливості функціонування концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN в мемуарах Мустафи Кемалю Ататюрка. *Science and Education A New Dimension. Philology*. Budapest, 2017. V. 30, Issue 117. P. 72–76.

Статті в інших виданнях:

8. Тищенко К. О. Вербалізація концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN в поетичній творчості Неджипа Фазила Кисакюрека. *Літературознавчі студії*. Київ: ВПЦ “Київський університет”, 2015. Вип. 1 (44). Ч. 2. С. 256–266.

АНОТАЦІЯ

Тищенко К. О. Вербалізація концепту VATAN/БАТЬКІВЩИНА в турецькій мові. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.13 “Мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки та Австралії”. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2017.

Дисертаційне дослідження присвячено особливостям функціонування концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN у турецькій мові з акцентом на діахронічні аспекти його семантичної еволюції.

У результаті лексикографічного аналізу виокремлено репрезентанти концепту БАТЬКІВЩИНА тюркського (*yurt, il, el*) та арабського походження (*vatan* як переважний об'єктиватор, *memleket, sila*), опосередковано пов'язані із концептом лексеми на позначення чужини (*gurbet, yaban, dış*), лексеми та сполучення, які вживаються для об'єктивації концепту в османські часи. Етимологічна реконструкція базової форми, аналіз лексичної та пареміологічної сполучуваності, окреслення сукупності значень та визначення найуживанішого семантичного навантаження для кожної лексеми дозволили змоделювати попередню концептуальну структуру БАТЬКІВЩИНИ.

Розгортання концептуальних елементів БАТЬКІВЩИНИ в діахронічному вирізі розглянуто в давньотурецькій та османській мовах, змістова еволюція концепту від “локального” до “національного” розуміння досліджувалась на матеріалі творчості З. Гьокальпа, М. А. Ерсоя, М. К. Ататюрка, Н. Кемаля та Н. Ф. Кисакюрека. У результаті дослідження розроблено детальну структуру концептосфери БАТЬКІВЩИНА/VATAN із виокремленням ядерної зони, ближньої, дальньої та крайньої периферії.

Ключові слова: концепт, батьківщина, концептуальні ознаки, репрезентанти/об'єктиватори концепту, ядро, периферія, рідний край, країна/держава, лінгвоментальність, лінгвокультура, когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія.

АННОТАЦІЯ

Тищенко Е.А. Вербализация концепта VATAN/РОДИНА в турецком языке. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.13 “Языки народов Азии, Африки, аборигенных народов Америки и Австралии”. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, 2017.

Диссертация посвящена особенностям функционирования концепта РОДИНА/VATAN в турецком языке с акцентом на диахронические аспекты его семантической эволюции.

В результате лексикографического анализа выделены репрезентанты концепта РОДИНА тюркского (*yurt, il, el*) и арабского происхождения (*vatan* как преобладающий объективатор, *memleket, sila*), опосредованно связанные с концептом лексемы, обозначающие чужбину (*gurbet, yaban, dış*), лексемы и словосочетания, используемые в османские времена. Этимологическая реконструкция базовой формы, анализ лексической и пареміологической сочетаемости, определение совокупности значений и выделение преобладающей семантической нагрузки для каждой лексемы позволили смоделировать предварительную концептуальную структуру РОДИНЫ.

Развертывание концептуальных элементов РОДИНЫ в диахронии рассмотрено в старотюркском и османском языках, содержательная эволюция концепта от “локального” до “национального” понимания исследовалась на материале творчества З. Гёкальпа, М. А. Эрсоя, М. К. Ататюрка, Н. Кемаля и Н. Ф. Кисакюрека. В результате исследования разработана подробная структура концептосферы РОДИНЫ/VATAN с выделением ядерной зоны, ближней, дальней и крайней периферии.

Ключевые слова: концепт, родина, концептуальные признаки, репрезентанты/объективаторы концепта, ядро, периферия, родной край, страна/государство, лингвоментальность, лингвокультура, когнитивная лингвистика, лингвокультурология.

SUMMARY

Tyshchenko K.O. Verbalization of the concept of VATAN/HOMELAND in the Turkish language. – Manuscript.

Thesis for an academic degree of a Candidate of Philology in specialty 10.02.13 “Languages of Asia, Africa, indigenous peoples of America and Australia.” – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2017.

The aim of the research is to analyze the functioning of the concept of HOMELAND/VATAN in the Turkish linguistic mentality with emphasis being made on diachronic aspects of its semantic evolution.

As a result of the lexicographical analysis lexemes of the Turk (*yurt, il, el*) and Arab origin (*vatan* as a major objectivator, *memleket, sila*), representing the concept of HOMELAND, as well as indirectly associated with the concept denotations of a foreign land (*gurbet, yaban, diş*) and lexemes and word combinations used for objectification of the concept during the Ottoman times have been identified. Etymological reconstruction of a basic form, analysis of lexical and paremiological correspondence, determination of a complex of meanings along with identification of the prevailing semantic load for each lexeme enabled modeling of the preliminary conceptual structure of the concept of HOMELAND. It has been discovered, that the concept of HOMELAND in the meaning of *country/state* is most often represented by the lexeme *vatan*.

Diachronic deployment of the conceptual elements of the HOMELAND has been researched in old Turkic and Ottoman languages. Thus, in the old Turkic language concept of HOMELAND was represented with lexemes *il, el* and *yurt*. The oldest recorded meaning of the lexeme *yurt* is a *territory/area for nomadic existence*, but due to processes of the semantic extension the mentioned lexeme acquired a meaning of *a region, country and homeland*. With the adoption of Islam Arabic borrowings entered into the language, at the same time concept of HOMELAND acquired *vatan* as a new lexical representation.

Functioning of the concept of HOMELAND/VATAN during the Ottoman times enriched its interpretation with new elements (place of residence (*ikametgah*) in a religious context and spiritual dimension (*âlem-i ervâhî*) according to the Sufi). Both in the Divan and Ashik literature parallels between homeland and foreign land have been

explored, besides *vatan* was used to describe *a birthplace, a native land and a place, where a lover resides*.

Semantic evolution of the concept of HOMELAND/VATAN, which developed from an understanding of homeland as a *native land*, characteristic for the Ottoman linguistic mentality, to the understanding of homeland in a new dimension as a *state/country*, has been analyzed using literature works of outstanding personalities (Z. Gökalp, M. A. Ersoy, M. K. Atatürk, N. Kemal, N. F. Kısakürek).

N. Kemal was first to combine Islamic love for the country, reflected in the hadith *Hübbü'l vatan mine'l iman* (Patriotic love is a part of belief), with European understanding of patriotism. His literature works opened a path to politicization and semantical evolution of the lexeme *vatan*.

Z. Gökalp developed philosophical and sociological basis for an understanding of *a national homeland/state*. Evolution of his view can be described within the two main stages: 1) *Turan* as the country of Turkic unity, mythical homeland, which contains territories of the Turkic rule in the past and also in the distant future; 2) Turkish national state, when *Anatolia* is considered Turkish homeland.

In the literary works of M. A. Ersoy along with the description of motives of the despair about loosing of Balkan territories by the Ottomans one can trace a choice of vocabulary, typical for the Ottoman linguistic mentality. As a matter of fact, M. A. Ersoy used actively lexemes of the Arabic origin (*memleket* and *mülk*) to describe the state. Thanks to M. A. Ersoy, who is an author of the national anthem of the Turkish Republic, elements of patriotism have been fixed in the new Turkish linguistic mentality.

A conceptual model, developed analyzing the memoirs of M. K. Atatürk, which contains such important elements of social significance like *patriotism* and *debt to the homeland* allows to explore the final stage of semantic evolution of the researched concept (from understanding of the homeland as *small/local* to the understanding of a homeland as *large/indivisible*).

In the poetic legacy of one of the greatest Turkish poets of the twentieth century N. F. Kısakürek conceptual semantic component of *state/country*, which prevails for *vatan*, is implicitly present, although not openly demonstrated.

On the basis of data, acquired from lexicographical analysis and analysis of the diachronic deployment of the researched concept, detailed conceptual structure of the HOMELAND/VATAN has been modeled with identification of a core, close, far and utmost periphery.

The conducted work outlines an actual range of issues for further research, such as: analysis of the influence of historical preconditions for the formation of a modern understanding of the HOMELAND/VATAN on the mentality of the native speakers, study of the concept of HOMELAND/VATAN within the context of modern political and religious discourses, perception of Turkey by the Turks who live abroad.

Keywords: concept, homeland, conceptual signs, representants/objectivators of the concept, core, periphery, native land, country/state, linguistic mentality, linguistic culture, cognitive linguistics, lingwoculturology.